

РЕСТАВРАЦІЯ СРІБНИХ ЦАРСЬКИХ ВОРИТ (1741–1750 РР.) ІЗ СОБОРУ СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ

Серцем кожного великого міста є центральна площа, яка завжди була місцем найважливіших зустрічей, перехрестям доріг та найзначніших історичних подій. Для Києва – це площа перед Собором Святої Софії. Вітри історії не оминули її бань та стін, вона стала символом незнищенності України впродовж багатьох віків, а головна мозаїка Собору – Оранта є зримим втіленням ідеї покровительства Богородиці.

Впродовж усієї історії існування Софійського собору багато хто із князів, митрополитів та гетьманів прагнули залишити знаки своєї турботи про Собор: а це стіни і брами, мозаїки, фрески, ікони, іконостаси та інші раритети, які зосереджувалися в цих стінах. Великим днем у бутті Собору стало встановлення в головному іконостасі срібних Царських воріт. Це сталося в середині XVIII ст. під час грандіозних реставраційних робіт і перебудов, ініційованих митрополитами Рафаїлом Заборовським та Тимофієм Щербацьким. Срібні ворота були виконані в майстерні київських золотарів Петра Волоха та Івана Заводовського в 1747–1750-х роках за мідною моделлю майстра Семена Тарана (Тарановського). Митець запроєктував ці ворота вже у перехідній стилістиці – від бароко до рококо у формі пишно оздобленої срібної решітки, на якій вміщено сцени з Євангелія, витримані в канонах візантійської традиції. Постаті Євангелістів оточені майстерно виконаним рослинним орнаментом за зразком барокових вірців майстрів цеху ювелірів із баварського міста Аусбурга, які були в свій час опрацьовані знаменитим Альбрехтом Дюрером. Саме ці дивовижні записи створили синтез канонів та традицій майстрів Сходу та Заходу Європи.

Ворота вінчає зображення позолоченого голуба – Символа Святого Духа. Нижче вміщено композиції Благовіщення з постатями Діви Марії та Архангела Гавриїла. На центральній частині розміщено позолочені постаті чотирьох Євангелістів, які тримають відкриті книги із текстами з Нового Заповіту. На нижній частині воріт бачимо зображення Царя Давида з берлом в руках та відкритою Книгою Псалмів. Іконографічну програму доповнюють зображення Якима і Анни – батьків Богородиці та сцени Благовіщення з постатями Діви Марії та Св. Єлизавети – матері Св. Івана Хрестителя. Усі вони також тримають сувої, на яких тексти із Біблії. Біля ніг Царя Давида по

обидва боки зображено барокових ангелів, які несуть таблиці з описами про фундаторів цієї величної пам'ятки. Оригінальністю іконографії Царських воріт є вдалий підбір і поєднання в одне ціле окремих тематичних зображень та символікою рослинного декору, які спрямовані на єдиний ідейний задум – прослави Богородиці.

В соборі Святої Софії Царські ворота простояли майже два століття, аж до радянських часів, коли пам'ятку у 1934 році вилучили під час конфіскації церковних цінностей із золоченого іконостаса Софії Київської. Ворота розрізали на частини для подальшого переплавлення та продажу за кордон. Частину їх, очевидно, було вкрадено та переплавлено на звичайний метал, а окремі вцілілі фрагменти передано до музейного містечка, в яке перейменували славетну Києво-Печерську лавру. Про існування срібних Царських воріт вагою понад 100 кілограмів до 70-х років минулого століття знали лише окремі фахівці в Києві. Тільки у 1984 році ворота потрапили до Державного архітектурно-історичного заповідника "Софія Київська". Від пам'ятки залишилося всього лиш 11 частин (близько 50% від усього, що колись було Царськими воротами) – срібних карбованих пластин, які були передані з державного валютного фонду до Києво-Печерського історико-культурного заповідника в 1940 році. Довгі роки доля цієї пам'ятки карбування по сріблу та ювелірного мистецтва була невідомою і тільки наприкінці XX ст. ідентифіковано ці почорнілі і пом'яті шматки срібла як фрагменти головних воріт Собору Святої Софії у Києві.

За останні роки в Національному заповіднику "Софія Київська", з ініціативи нового директора Нелі Кукувальської, розпочато великі роботи з ремонту, реставрації та благоустрою території. Саме це зумовило масштабність робіт та бачення перспективи подальшого розвитку території в умовах її історичної долі. Проведено великі роботи з складних геолого-геодезичних досліджень та створення комп'ютерної моделі поведінки будівель Собору Святої Софії під час різноманітних можливих ситуацій. Розпочато і майже завершено великі реставраційні роботи над будівлею Митрополичих палат, де було реконструйовано і відтворено первинне планування і оздоблення екстер'єрів та інтер'єрів. Проведено ґрунтовне обстеження мозаїк бані та Непорушної стіни – Оранти. Обстеження проводилося найновішими методами,

що дало можливість змоделювати нинішній стан мозаїки та її збереження. Та найбільшою заслугою директора Нелі Куквальської є ініціювання нею реставрації та реконструкції понищених Срібних Царських воріт. Тому було оголошено міжнародний конкурс на найкращий проект реконструкції.

За умовами конкурсу необхідним було проведення सबічних наукових досліджень для з'ясування історії створення Царських воріт, іконографії, технологічних та конструктивних особливостей, хімічного складу металу, характеру пошкоджень. Належалося виготовити схему-реконструкцію первісного вигляду, а також дослідити долю втрачених фрагментів. За результатами конкурсу

було визнано найкращим проектом, який запропонували фахівці РРКЗ з Варшави. Ця фірма має великий досвід та півстолітню традицію, її фахівцями виконано значну частину робіт з консервації та реставрації пам'яток у повоєнній Польщі, а також у багатьох країнах світу. Координатором проекту реконструкції та реставрації з польської сторони став керівник краківського відділу РРКЗ Ян Павліцкий, а з української – директор Львівського філіалу ННДРЦ України Мирослав Откович. У своїх пропозиціях польські фахівці широко використали досвід українських реставраторів, за основу для реконструкції взято матеріали досліджень художника-реставратора Анатолія Марченка. Варто сказати про те, що пропозиції українських та польських фахівців в частині досліджень і методів реконструкції майже ідентичні, лише у самій техніці виконання реконструкції втрачених фрагментів польські фахівці запропонували прогресивніші методи. Замість методу реконструкції Срібних воріт способом гальванопластики запропонували оригінальне карбування по сріблу, що базувалося на старих традиціях обробки металу. Такий метод найбільше відповідав техніці виготовлення знищених Царських воріт із Софії Київської. Для цього використовувалися ті ж, що і в епоху бароко, матеріали та знаряддя праці – чекани, котрі збереглися до нашого часу. Вони потрібні для нанесення рисунку на срібні пластини, а потім доведення його до тривимірності. Потім була філігранна робота з нанесення орнаментів. Тільки в одному відступили польські реставратори від давньої технології – вогневого методу нанесення по-

Процес реставрації Царських воріт.

золоти. При цьому методи використовувалися ртутні сполуки, а це завжди було небезпечним для виконавців, тому його замінили золоченням за допомогою електролітичного методу. Великі труднощі становила графічна реконструкція – старі фотографії, поживкли, не завжди чіткі, давали спотворену інформацію. Фотографами Лехом Дзевульським та Мирославом Дильським вдалося реконструювати фотоматеріали і за допомогою комп'ютерної технології відтворити зображення первинних воріт до натуральних розмірів. Вдалося відтворити всі втрачені написи – фрагменти із текстів Святого Письма.

Цю працю виконав знавець – графолог давніх написів Сотирис Пантопулос. Повна реконструкція воріт разом із втраченими текстами удруже надала шедевр церковного мистецтва Срібним Царським Вратам їх фундаментальний духовний вимір.

Роботу над реконструкцією доручили виконати ювеліру та фахівцю від обробки металу Мареку Ганеву, який є найкращим у цій галузі в Кракові. Марек Ганев, приступаючи до роботи, відвідав Київ та Собор Святої Софії, вивчив багато літератури з давньої історії України та Києва, а також всі матеріали, які стосувалися виготовлення воріт.

Одночасно у Львівському філіалі Національного науково-дослідного реставраційного центру України було проведено реконструкцію чотирьох іконописних картушів, які колись були на Царських воротах та розміщувалися по їхній центральній осі. Ці фігурні малоформатні картуші із срібла, із зображенням православних святих було реконструйовано, використовуючи архівні фотографії воріт, а також вивчаючи техніку виконання та колористику аналогічних картушів, які збереглися в іконостасі, та особливо на обрамленні Царських воріт. Виконували реконструкцію художники-реставратори Олександра Гливка та Оксана Митровцій під керівництвом директора Львівського філіалу ННДРЦ України Мирослава Отковича.

Прошло два роки і великі пластини срібла перетворилися у фрагменти втрачених воріт, що разом із залишками оригінальних частин відтворили величні срібні Царські ворота Собору Святої Софії.

Праця над воротами була трудоміскою і затратною в часі.

Окрім пошуку єдиного правильного методу реконструкції, підбору матеріалів та інструментів, велася робота з маркування новостворених фрагментів срібних воріт Пробірною палатою до оформлення різних формальностей на польсько-українських митницях, над створенням фільму про хід реконструкції та реставрації, підготовки матеріалів до виставки, яка показуватиме весь процес роботи. Вся ця робота проводилася під патронатом Міністерства культури і національної спадщини Республіки Польща. З української сторони, окрім генерального директора Нелі Кукувальської, брали активну участь у роботі члени Наглядової Ради – відомі реставратори із Києва та Львова.

Ця велика унікальна робота не могла б бути виконаною без зусиль генерального директора ЗАТ “Енран” м. Київ Миколи Георгієвського, який фінансував реставрацію воріт. Це приклад високого розуміння суті меценатства та безцінний вклад в порятунк національного українського мистецтва.

Польські реставратори, приїхавши до України, фотографували й заміряли ворота, але сама реставрація відбувалася в Кракові. Для цього була створена комп’ютерна програма, яка дає можливість побачити кожен окремих фрагмент, відтворити його в натуральну величину. До цього дуже складного проекту було залучено кращих скульпторів Польщі, адже на срібних воротах кожна фігура не є пласкою, а зроблена рельєфно. Останньою фазою робіт, яку виконали реставратори безпосередньо в храмі, це тонування воріт під позолоту, кріплення на них живописних картушів та саме монтування воріт у масиві іконостаса.

До завершення реставрації Царських воріт спільно українською та польською сторонами у Львові було видано фотоальбом “Срібні Царські ворота з собору Софії Київської” (трьома мовами: українською, польською та англійською), який ілюструє увесь процес реставрації Царських Воріт, а також їхню історію.

В рамках святкування 1020-річчя хрещення України-Руси та візиту в Україну Вселенського патріарха Варфоломія I відбулося освячення ним відновлених Царських воріт під час урочистої літургії

Фотоальбом “Срібні Царські ворота з собору Софії Київської”

25 липня 2008 року в присутності багатьох ієрархів Православних Церков із усього світу та найвищої влади України на чолі із Президентом України Віктором Ющенком. Десять пізніше в стінах собору Святої Софії було офіційно презентовано відреставровані Царські ворота та однойменний фотоальбом “Срібні Царські ворота з собору Софії Київської” і відкрито фотовиставку “Реставрація срібних Царських воріт із собору Святої Софії в Києві” (автори та виконавці Мирослав і Тарас Отковичі), яка засобом великоформатних планшетів із фотографіями ілюструвала увесь процес реставрації Царських воріт та їхню історію. Виставку організовано за підтримки посольства Республіки Польща в Україні й особисто посла Яцека Ключковського, а

також Державного історико-культурного заповідника “Софія Київська” (Київ), громадської організації “Мистецький фонд імені короля Данила” (Львів) та Польських майстерень із реставрації пам’яток старовини (PPKZ) у Варшаві за фінансової підтримки банку “УніКредитБанк” (UniCredit Bank).

Цю ж фотовиставку в грудні 2008 року було відкрито у Львівському історичному музеї. Одночасно в Палаці Потоцьких (Львівська галерея мистецтв) в рамках форуму із реставраційних проблем, організованого львівським філіалом ННДРЦ України, презентовано результати реставрації срібних Царських воріт, а також згадуваний вище фотоальбом та науково-популярний документальний фільм “Срібні ворота” про реставрацію Царських воріт, створений польськими телевізійниками.

Таким чином, завдяки співпраці українських та польських реставраторів, науковців, а також приватних та державних структур України та Польщі вдалося врятувати та повернути до життя шедевр українського барокового мистецтва – Царські ворота із собору Святої Софії в Києві. Такий результат є дуже добрим символом добросусідства та співпраці обох держав: України та Польщі, які не зважаючи на непорозуміння та драматичні події історії впродовж багатьох століть, нарешті налагодили плідну співпрацю наприкінці ХХ ст. в галузях політики, економіки та культури заради майбутнього розвитку своїх держав.